

# POTRES V LJUBLJANI L. 1895.

LEOPOLD STANEK

(Ob štiridesetletnici.)<sup>1</sup>

## UVOD

V devetintridesetem letniku trgovskega časopisa »Frankfurter Zeitung und Handelsblatt« z dne 7. maja 1895, številka 126. (prvi jutrnji list) je izšel podlistek, dolg celih devet stolpcev, z naslovom »Eine gestützte Stadt« (»Podprto mesto«) izpod peresa doktorja Heinricha Kannerja in datiran s 4. majem na Dunaju. Dr. Kanner je v onih dnevih, t. j. na koncu aprila in v začetku maja (od 28. 4. — 2. 5.), obiskal Ljubljano in popisuje, kaj je videl, slišal in občutil.

Smatram za primerno, da za uvod kronike o ljubljanskem potresu prikažem doživetje očividca, ker se mi zdi najbolj resnično, nazorno in preprosto od drugih pisanih sporočil očividcev in ker bo najbolj podobno fotografskim posnetkom iz dobe potresa, ki bodo spremljali kroniko.

Pisec pravi, da ima Avstrija od velikonočnega potresa eno žalostno znamenitost več: Ljubljano »podprto« mesto. Prejšnjo Ljubljano karakterizira kot tujec tako-le: »Približno kakor naša mala, revna stara provincialna mesta. Ozke ulice, stare, nizke, ozke, preproste hiše z obsežnimi dvorišči, vmes le prav malo modernih zgradb, ki pričajo o počasnem, a vendar opaznem razvoju, na periferiji vrtovi z zelenjavo, s

<sup>1</sup> Vse potresne fotografije nam je dala iz prijaznosti gospa dr. Gregoričeva iz zapuščine pokojnega primarija in občinskega svetnika dr. Vinka Gregoriča. Uredništvo se ji za to kar najtopleje zahvaljuje.

kmetskim prebivalstvom, mnogo cerkva, malo trgov, malo dreves — malo mesto, velika vas, oboje skupaj.«

V dobi potresa je štela Ljubljana 30.000 prebivalcev (točno: 32.401 z vojaštvom), ki so stanovali v 1300 do 1400 hišah (točno: 1373 hiš: 6 štiri-, 77 tri-, 264 dvo-, 437 enonadstropnih in 589 pritličnih).

Prvi vtis, ki je vplival na pisca, ko je hodil po mestu, so bili vsepovsod močni, leseni stebri, ki so često v razdalji le enega metra podpirali cele hiše. V ozkih ulicah se bruna od obeh strani križajo in prikazujejo ležeči, spodaj skrajšani »pasijonski« križ, ki naj predstavlja trpljenje meščanov.

Slišal je tudi izraz »bela Ljubljana«. Gotovo, pravi, za »slovensko kmetsko ljudstvo so njene čiste ceste, njenih par promenad in lepi drevoredi najlepše, kar si more misliti, predmet za poetično oduševljenje«. Danes Ljubljana ni več bela (»čista«): ceste so polne ruševin, opeke, malte in lesa. Nekatero ulice so slika groze — ena sama velika ruševina!

Plakati »Prepovedana pot radi nevarnosti« zapirajo ceste in ulice. Pisec se čudi, da je plakat izdan samo v enem (najbrž nemškem) jeziku. Vojak straži s puško vhod, ki ga zapirajo hlodi. Promet je zaprt za vozove, za pešce odprt le z izkaznico, izdano od magistrata.

Dimnikov na strehah ni, strehe so zelo poškodovane, zidovi spokani kakor »email starega lonca«, tam manjka celo nadstropje. Vodja ga vodi skozi strahoto razdejanja in pripoveduje spomine iz trenutkov potresa. Tu sta stanovala tisto noč dva otroka, streha se je udrla, a zlezla sta srečno ven in se rešila na so-



Vhod v Šentpetsko cesto z Marijinega trga. Lekarna in hiša V. Mayerja



Vhod v Slonovo — (sedaj Prešernovo ulico) z Bernardovo trgovino s steklom



Staro šentjakobsko župnišče v Florijanski ulici



Francovo, sedaj Cankarjevo nabrežje, Sossova in Schreyerjeva hiša

sedno streho. Tam se je udril strop in pokopal ubogo šiviljo.

V notranjosti so videti poslopja še hujša — oboki vrat na vse strani podprti s hlodi, dvorišča polna ruševin, stopnišča podprta, hodniki isto, stene sob strgane ali pa jih sploh ni.

Vse je že izpraznjeno, ni ljudi, ni pohištva. Hotel, kjer je prenočil, je bil videti na zunaj nepoškodovan. A sobe so imele do 2 metra dolge razpoke v zidovju. Bil je utrujen in je dobro spal pod »zaščitno streho«. Že radi kuriozitet!

A za meščane, ki jih že skozi štirinajst dni plaši potres, je ta senzacija že minila — da bi mirno spali v razpadajočih prostorih. Malo jih spi doma, nekateri si upajo samo podnevi domov. »Dokler stavbna komisija ne preišče stanovanja, ne grem domov«, pravijo ljudje.

Stavbna komisija je pomnožena z vladnimi inženirji z Dunaja in preiskuje hiše v šestih sekcijah. Delo gre počasi od rok: gre za varnost življenja in za usodo hiš.

Okrog 10.000 prebivalcev je zapustilo mesto in odšlo v vasi v okolici, v Gradec, Trst, seveda predvsem premožni, posebno ženske in otroci.

Njegov vodja prvi dan je bil postrešček — dr. Kanter je potoval incognito in ni hotel stopiti v stike z oblastmi. Bila je nedelja dopoldne, a nikjer ni srečal »boljših ljudi«. »Sami delavci in kmetje smo ostali tu«, mu pojasnjuje spremljevalec.

Obiskala sta postreščkovo stanovanje v realki, »lepi, veliki stavbi, ki je med redkimi ostala precej nepoškodovana«. V veži je polno oprave, lesenih postelj, žimnic, umazane odeje itd. — siromaštvo. Samovar, pribor, krožniki, solata, glavniki, krtače itd. Samo ženske in otroci so podnevi doma. Napisi: »Red, čistota in mir«. Na vratih razredov so s kredo napisana imena: »ravnatelj N. N.«, »doktor N. N.« Mesto klopi so zdaj tu postelje, mize in omare, na stenah prirodoslovne slike, slika cesarja v ornatu in Kristus.

Na dvorišču stoji prenosljivo ognjišče; gospa kuha, druga ji drži dežnik.

Postrešček ima pohištvo shranjeno v drvarnici na svojem prejšnjem dvorišču. Nekateri ljudje stanujejo tudi v drvarnicah kakor v kletkah. Ostali v šotorih in barakah — na Kongresnem trgu je okrog dvajset takih pribežališč. Šotore je dal Rdeči križ, deloma vojaška uprava. Šestnajst glav v enem 4 m v četverkot in 2 m v višino velikem šotoru. Tukaj je vsaj bolj čist zrak kot v poslopih, kjer ne odpirajo oken. Noči so mrzle, dežuje neprestano. Platno šotorov je sicer »nepremočljivo«, a ima luknje. Šotori so bili prva pomoč. Sedaj gradijo barake iz desk povsod na prostih mestih, do 2 m široke, do 5 m dolge, za več mesecev uporabne. Tudi kuhinja se lahko postavi v njih. Deželni predsednik stanuje v dvojni baraki zunaj mesta na travniku in ne sredi mesta, »kjer bi vsakdo mogel gospej prezidentinji pokukati v lonec«. Tam bosta zgrajeni dve veliki, do 100 m dolgi baraki za 500 ljudi. Delajo pionirji in civilni tesarji.

Najzanimivejše je pač na Kongresnem trgu, v mestu šotorov in barak. Med nje se je priselil gostilničar in živahna natakarka skrbi za razpoloženje. Tudi Prostovoljno gasilno društvo ima tu svojo postajo, prav majhne šotore.

Na Kongresnem trgu je pisec prisostvoval maši — oltar je napravljen v glasbenem paviljonu. »Dame držijo v eni roki odprt dežnik in odprto mašno knjigo, v drugi obleko. Moški stojijo gologlavi pod svojimi dežniki. Izreden pogled!«

Ponoči služi paviljon nekim šiviljam za prenočišče. Zvečer dolgo uro glasno molijo rožni venec. Ni vedel za to in se je preveč približal — pa so ga napodile.

Magistrat je izdelal že hišni red in higienske predpise za šotore in barake; javna stranišča (kadi s šotnim prahom) se postavljajo začasno, vsak dan se vrši zdravniški pregled. Ljubljana se pripravlja na daljše kampiranje. Prvotna bivališča so bila na obeh kolodvorih. V prvi noči so ljudje nagoni tekli na kolodvor, ki leži zunaj mesta. V 270 vagonih so spravili pod streho 3900 ljudi. Še sedaj jih stanuje 1011 v 101 vagonu. Osebnih vagonov so seveda za boljše stanovalce



Obrežje ob frančiškanskem mostu — Sv. Petra cesta



Marijin trg, vhod v Slonovo, sedaj Prešernovo ulico



Kongresni trg, kavarna Fischer s Fischerjevo hišo

— dež. predsednik je spal tu nekaj dni. V tovornih vozovih so preprosti ljudje — 10 na 1 voz. Vsak stanovalec ima številko voza registrirano v žel. uradu. Pred osebne vozove postavijo ponoči lokomotivo za gretje.

V prvih nočeh je mnogo ljudi stanovalo v sodih. Prvo noč sploh niso spali, drugo noč pod milim nebom, tretjo v sodih. Mož, žena in otrok so imeli prostora v 1 sodu. 200 sodov so tako porabili.

Hrana: Dunajska prostovoljna rešilna družba je poslala prve dni 6000 porcij gulaža v kasetah. Javne kuhinje dajejo brezplačno hrano. Dunajski kuhinjski vozovi kuhajo dobro kosilo za 15 krajcarjev. Meščanske gospe kuhajo: »oživljajoč komunizem brez civiliziranih strasti, zavisti in razrednih predsodkov« je opazil med ljudmi.

Škodo računajo na 4 milijone goldinarjev (goldinar = forint) samo na hišah. Skoro  $\frac{1}{10}$  jih je treba porušiti,  $\frac{1}{10}$  popolnoma prezidati, 60 % je zelo, 20 % manj poškodovanih, nepoškodovana ni nobena. Hišni gospodarji odn. oskrbniki trpe največ škode.

»Treba bo javne pomoči, da Ljubljana ne pade v roke realitetnim hijenam« — prekupcem. Dosedaj znašajo darovi 200.000 gld. Dunaj je na prvem mestu in je podprl »slovenizirajoče Ljubljančane brez ozira na narodnostne prepire.«

Ljubljančani so tudi fizično trpeli. V prvi noči so verjeli kot »dobri poznavalci biblije«, da se bo zemlja odprla in jih požrla kot četo upornika Kora. Tresenje traja že tri tedne. 28. aprila je sunek sam doživel, od 29. — 30. zopet, 2. maja zopet. Statistika potresov pozna potrebe, ki trajajo na mesece, celo do 3 let.

Direktor norišnice pravi, da se že poznajo številne nervozne motnje pri ljudeh.

Ljubljana ima frančiškanski in uršulinski samostan. Nune so ponoči zbežale, menihi pa se umaknili v svoje lepe vrtove. »Mora pa se le priznati, da imajo Ljubljančani glave na pravem mestu«, upanje je, da bo potres povzročil, da iz starega, grdega mesta zraste nova, lepša, resnično »bela Ljubljana«.

## KRONIKA POTRESA

Bilo je za Veliko noč v letu 1895. Huda zima je sicer že minila, tudi običajne megle ni bilo, pač pa obilo deževja. V tem letnem času je v Ljubljani sicer malo jasnih dni, a Velika noč je bila tisto leto precej pozno t. j. 14. aprila, zato so se ljudje že veselili solnčnih žarkov, ki naj bi kmalu zasijali.

Na Veliko soboto 13. aprila je ves dan silno lilo. Ljudje so po starem običaju pripravljali potice in pirihe in pričakovali spremembe vremena.

Na velikonočno nedeljo je še dopoldne brez prestopka deževalo. (O tem pa ni enotnih podatkov. V brošuri »Die Schreckenstage von Laibach«, izpričano po očividcu, napisal J. R. 1895. 36 str., sem našel, da je bila ta nedelja krasen dan. Tudi drugje tako.) Popoldne se je zjasnilo, topli solnčni žarki so bleščali po mokrih strehah, nastal je lep pomladanski dan. Srca so bila polna radosti.

Rodbine so pohitele s kosilom in se pripravljale, da zapuste mesto, hiteč na izlete blizu in daleč tja





Dejlniška tiskarna, d. d. v Ljubljani

LJUBLJANA OB POTRESU LETA 1895.: POGLED S SV. PETRA CESTE PROTI STOLNICI

do Alp, predvsem na Blejsko jezero. Nekateri so se odpeljali na jug v Benetke, Opatijo, drugi v Zagreb, Celje itd. Le stari ljudje in otroci so ostali doma. Zvečer ob povratku je bilo obilo pesmi vsepovsod. Ljudje se radi cerkvenega praznika ob 9. uri drže doma, ob 10. uri že spe. Le tujci in mladina se drži v gostilnah. Ob takih dnevih ni gledišča ali večjih koncertov.

»Naslednji dogodki so povzročili, da je ta skoro brezpomembna Velika noč ostala v živem spominu vsakemu, kdor se je mudil v mestu ali okolici. Letopisci jo zaznamujejo bodočim stoletjem z velikimi črkami, kajti to je bila v resnici z vsemi svojimi grozotami — velika noč.« (»Zemětřesení v Lublani«. Antonín Trstenjak 1895. V Praze. Čisti dobiček drobne brošurice 16 str., ki je stala 10 krajcarjev, je ves namenjen po potresu poškodovanim Slovencem. Pisatelj je služboval tu v Ljubljani z ženo in s hčerko.)

Ob 11. uri 17 minut je brez predznakov zabučalo pod zemljo daleč na jugu ko prihajajoči tovorni vlak, zaslišal se je silen pok in vse mesto se je pretreslo. Vse je začelo plesati: oprava, ljudje, vse se trgati: zidovi, tramovi, okna, vrata, zavese, vse ropotati: opeka, slike, steklenice, porcelan, steklo. Strop se udara na speče, omet pada, razpoke rasejo. Psi zavijajo, dimniki se rušijo na ceste, strehe pokajo, cele hiše se majejo. Pravi sodnji dan!

Ljudje planejo iz spanja in se prvi trenutek ne znajdejo. In to je bila ravno sreča, ker bi bilo od padajoče opeke, ruševih se zidov na cesti neštevilno nesreč. Tako se je zgodilo onim, ki so v hipu pobegnili iz gostiln.

Še le naslednji trenutek so ljudje planili ven, starši z otroci, nastalo je vpitje, tema je še večala strah in grozo. Kjer je bilo svetlo, je bil strašen pogled — vse v ruševinah. Ljudje so tekli na vrtove, na plano, na trge: v Zvezdo, na Nemški trg, na Trg sv. Jakoba, Marijin trg kakor splašena čreda ovac. Matere z napol ali nič oblečenimi otroci so tekale, možje so hiteli reševati iz hiš bolne in onemogle starce, gosti v restavraciji Slonu, kjer je igrala damska kapela, so doživeli divjo paniko.

Ljudje so drveli v Švicarijo, kjer so v pavilijonih prebili noč.

Groza je prevzela ljudi tako, da so se jim izvijali iz prs prav nečloveški glasovi.

V sosesčini, kjer je bival Trstenjak, so imeli doma umirajočega, omet mu je padal na obraz, strah je prisotnim šel v mozeg, a vztrajali so pri njem, da je izdihnil.

Stolpi so se majali, ure so se ustavile. Ura v zvoniku cerkve sv. Jakoba je še nekaj časa po potresu kazala na  $\frac{1}{2}$  12. uro. Zvonovi so zvonili (cerkev sv. Petra i. dr.) kakor Ljubljani za pogreb. Trdni grad je pokal, ljudje so se tresli groze, da se bo sesul. Trstenjak navaja epizodo iz prvega časa potresa: v gradu nedaleč od Litije so imeli takrat umirajočega v hiši. Ko se je začel ples po sobi, je umirajoči preklinjal in molil, izpod zemlje se je slišalo bučanje. Vsi prisotni so verovali, da je sam hudič prišel ponj.



Lukmanova hiša na vogalu Slonove, sedaj Prešernove ulice



Prihod na Dunajsko cesto; vojaško skladišče, sedaj Aleksandrova cesta



Dunajska cesta št. 1, vojaško oskrbovališče. Sedaj stoji na tem mestu palača Kreditne banke



Gradlišče z mestno ubožnico

Prvi sunek je trajal 23 sekund in je bil najhujši. (I. R. navaja za prvi glavni sunek 6—7 sek.)

Kmalu, ob 11. uri 20 minut je sledil drugi nekoliko manjši, ob 11.45 tretji in tako dalje, vsakih deset minut sunek, tako da so našteli do zjutraj  $\frac{1}{4}$  8 31 sunkov.

Prijatelj iz Vodice je razlagal Trstenjaku, da je tam zemlja valovala, drevesa da so se majala, živina tulila, ptiči v gozdovih so se prebudili in žalostno čivkali.

In res, potresni pas je šel iz Ljubljane preko Dravelj, Črnuč, Črnega grabna na Vodice, ki so bile do tal porušene. V Podlimbarskega povesti nahajamo mesto, ki pripoveduje, kako so svetniki v Vodica popadali na tla.

V spominski knjigi »Ljubljana 1895—1910«, ki so jo spisali za 15letnico potresa magistratni uradniki, je v prvem članku nazorno popisan občutek potresa pod nogami. »Skrajno mučen občutek v podplatih, kakor da stojiš nad velikansko podzemsko votlino — tla tenka kakor papir! In mislim, da bi ga ne bilo najti, ki bi se bil tedaj predrznil skočiti kvišku in krepko udariti z nogama ob zemljo.« Občutek prvega potresa pove na svoj način A. v. Humboldt (iz knjige Messerschmitt, »Vulkanismus u. Erdbeben«): »Kar nas pri tem tako prečudno presune, je posebno prevara prirojene vere, da smo na trdni zemeljski plasti, ki miruje in se ne giblje. Od rojstva smo navajeni na nasprotje med gibajočim se elementom — vodo in med negibljivostjo tal, na katerih stojimo. Vsi čuti so na to navajeni. Neznana sila narave pa v trenutku uniči iluzijo vsega prejšnjega življenja. Razočarani smo nad mirom narave, tudi živali čutijo ta strah — svinje, psi; krokodili v Orinoku zbeže iz rek. Pri ponovnih lahkih potresih pa zgube ljudje skoro vso bojazen in kmalu niti ne čutijo več lažjih sunkov (n. pr. Lima v Peru).«

Ljubljančani bi sicer ne mogli govoriti o občutku prvega potresa, ker so takorekoč rojeni na potresnem ozemlju. Statistika potresov v Ljubljani je številna. Valvasor (iz članka »Potresi na Kranjskem in Primorskem«, Seidl F., Ljubljanski Zvon 1895) navaja

vse potrese za Ljubljano leta: 792., 1000., 1508., 1575. Manjši pa so bili skozi vse 17., deloma 18. stoletje. V 19. stoletju so našteli: 1800., 1823., 1830., 1833., 1835., 1836., 1840., 1845., 1852., 1857., 1858., 1861., 1866., 1867., 1868., 1869., 1872., 1873., 1877., 1878., 1879., 1880., 1882., 1883. (Dežman, Mitteis, Fuchs.) Vendar potres 1895 je bil izredno močan. Ni torej nič čudnega, če so tisto noč vsi pravo- in krivoverni Ljubljančani obupno molili, če ne na glas pa vsaj v duši. Kaj bo? V paniki so se hitro razširile bajke in prorokovanja, da se ob zori vsi pogreznejo.

Dobro je bilo, da oblastva v tej noči niso izgubila glave. Mestni župan Peter Grasselli je hitel na magistrat in s policijske stražnice dajal navodila svojim organom. Dal je prižgati vse javne plinske svetiljke po mestu (prej jih je gorelo le polovico zaradi mesečine). Policija, gasilci, vojaštvo je krožilo po mestu in vzdrževalo red. Vse ožje ulice in trge so zaprli za promet; najprej cesto sv. Petra, Kolodvorsko in Židovsko ulico. Pozneje je policija dobila pojačenje z 90 začasnimi nočnimi čuvaji. Policija je vršila tiste dni naporeno službo držema 36 ur, nato so bili 12 ur prosti. Suhadolnik, bivši polic. stražnik, pravi (»Jutro« 11. 4. 1925, 87. štev.): »čudno pa je, da se v potresni dobi ni zgodila nobena tatvina, noben zločin in da so izginili celo pijančki in neugnani krokarji.« Starinarji niso smeli ničesar kupovati brez dovoljenja magistrata. Tudi o nenravnosti ni bilo čuti, četudi so ljudje stanovali »divje po prostem kjerkoli si bodi« (Robida, isti vir).

Ob zori, 4. uri 15 minut, je bila sila najhujša — eden najmočnejših sunkov je zbehal ljudstvo do skrajnosti in ga vrgel na kolena. A ker zemlja ni nikogar požrla, je nastalo splošno pomirjenje.

Strahota razdejanja se je odprla neprespanim, zmučenim očem še le pri dnevni svetlobi. Vse hiše brez dimnikov, strehe razdrte, zidovi nagnjeni, da se zdaj pa zdaj porušijo.

Tresljaji so se ponavljali na velikonočni ponedeljek 15. aprila tja do četrte ure popoldne brez nahanja. Našteli so vsega 47 sunkov. 20. aprila je bil močan sunek, 22. aprila več manjših, 30. aprila prav



Gradlišče 14 in Mišerjeva ulica, sedaj uradniška hiša



močan, 1. maja manjši, 2. maja večji, 18. maja, 2. junija, 10. junija itd.

Vsekakor ljudje niso mogli točno sešteti vseh tresljajev pri toliki zbežanosti, oziroma so jih nekateri čutili drugi ne; zato se na primer vse navedbe niti ne krijejo z onimi očitveca dr. Krannerja z Dunaja.

Tresljaji so ponehaval, oziroma so se oddaljevali od nas. Tako so se čutili potresi v Italiji (Firenza) in z izbruhom Vesuva (24. maja) in v Grčiji (Kefalonija) proti koncu maja. Ta poročila so prišla z Dunaja od Carla Bacha, rodom iz Hrvaškega.

C. kr. inženir Aleksander Zabokrycki je v začetku maja poslal magistratu malo tolažilno sporočilo, oz. mnenje, da »potresi ob Krasu še ne bodo končani, ker se običajno v desetletju ponavljajo«. Mož je te potrese prišteval k hidrodinamičnim pojavom. V letih 1869/70. je bil soudeležen pri trasiranju železnice Beljak—Trbiž in doživel tri potrese.

Bolje je poskrbel za pomirjenje duhov v Ljubljani prej imenovani Carl Bach, ki je 25. maja županu poslal skrivnostno brzojavko brez podpisa (samo z začetnicama C. B.) in s sledečo vsebino: »Upam, da morem z gotovostjo čestitati Vašemu tako zelo preizkušnemu mestu in zagotoviti, da so težki trenutki prešli. Od danes naprej ne bo nobenega sunka več, kvečjemu rahla neopazna tresenja lahko pridejo, ki pomenijo konsolidiranje v stare razmere. Kakor je pričakovati, bodo tudi ta prenehala v osmih dneh. Ista prognoza velja za Florenco. Pismo sledi. Bog daj srečo!«

Resnično, 30. maja je poslal pismo, odkril svoje ime in rod ter predložil svoj elaborat »študijo o potresu s posebnim ozirom na ljubljanski potres«.

1. junija je še brzojavil, da Atene poročajo o močnem potresu v Kefaloniji, kar pomeni več varnosti za Ljubljano.

Mož gradi izključno na fizikalnih načelih (je študiral tudi potres v Zagrebu iz leta 1880.) ter trdi, da so ti potresi vulkanskega izvora. Na podlagi svojih izvajanj pride do zaključka, da v Ljubljani ne bo več potresa — Ljubljana »naj se za zmirom pomiri in



Križevniški — Valvasorjev trg z gostilno „Numero Eins“ l. 1895.



Vegova ulica 9, vhod na Križevniški trg z gostilno „Pri Šikcu“

brezpogojno zida naprej.« Seidl pa prišteva naše potrese med tektonske (isto I. R.) ali dislokacijske, ki nastanejo radi pogrezanja in premikanja kamenih ogrodij, grud, zato jih imenuje tudi grudovne.

Pripomniti je treba, da se je 15. julija 1897. zopet treslo v Ljubljani; potres je napravil škode, da so komisije zopet ogledovale hiše. Seveda: mnogo razpok se je samo od prvega potresa pokazalo ali razširilo.

Tudi Dom in svet je prinesel pregledno, poljudno razpravo o potresu 1895. izpod urednikovega peresa. Pisatelj se sicer ne odloči za nobeno razlago, niti, da je bil to udorni potres (Kras) niti da je bil vulkanski (po Falbu) niti tektonski (po Hoernesu). Pisatelj si je potres razložil na svoj način: primerja pojave ob zagrebškem potresu.

Tolažbe in razlage so sicer lepo zvenele, a kdo se je v tistih žalostnih časih menil za teorije, za bodočnost, ko je bila sedanost obupna. Ni bilo najpotrebnejšega — varnega prenočišča in hrane.

Prvo noč nihče ni zatisnil očesa, drugo noč so prenočevali pod milim nebom, kjer se je nešteto ljudi prehladilo od vlažnih tal in hladne noči. Trstenjak navaja tak slučaj 3 otrok, ki so umrli radi prehlajenja. Pozneje so se spomnili na sode in kadi za zelje. Trstenjak omenja trgovca Jakopiča na Mirju, ki je imel nad 1000 takih sodov. Sode so spravili na vrt, sploh na odprta mesta in jih s kamni podložili. Prav tako so spali v kadeh, v vojaški jahalnici, v vozovih Južne in državne železnice, bogatejši v fiakerjih ali pa so pobegnili iz mesta. Po več tisoč se jih je vsak večer vozilo z znižano vožnjo na Gorenjsko ali Dolenjsko, zjutraj pa nazaj.

Da so po zasilnih bivališčih spali le otroci in bolniki, ostali pa bedeli, je razumljivo.

Tudi za hrano je morala biti na velikonočni pone-deljek velika stiska. Ljudje si niso upali domov, da bi kuhali. Prišla je pozneje pritožba na magistrat, da prestrašeni gostilničarji oziroma lastniki hotelov dan po potresu 15. aprila niso hoteli in mogli postreči gostom z jedili. Magistrat je izdal 16. aprila okrožnico, s katero ukazuje, da morajo gostilničarji



Rimska cesta 5, z gostilno „Pri nemškem vitezu“ l. 1895.



Sv. Jakoba trg 9 — Paluzove hiše



Francovo — sedaj Cankarjevo nabrežje, hiša gospe Fillbrunove

svojo obrt izvrševati, sicer bodo izgubili koncesijo. Če pa jim to nikakor ni mogoče, naj to prijavijo v pisarni obrtnega referenta. Okrožnico so podpisali gostilničarji in hotelirji.

Tudi na deželi je potres poškodoval hiše in ljudi: v Bizoviku se je udrl strop in ubil ženo, v Bohinju se je mrlič premikal v hiši, v Šmartnem je kamenje z gore ubilo deklico, v Kamniku je poškodovalo človeka, v Horjulu eno deklico, v Št. Vidu so trpela razna poslopja, isto v Skaručni, Komendi, Moravčah, Homcu, Vodica. Brzjavijo so javljali potres iz Trsta, Benetk, sploh iz Italije, s Štajerskega, iz Sarajeva itd. 16. aprila so že po časopisih pisali o sunkih: iz Metlike, iz Idrije, iz Žirov, iz Lipoglavca, iz Device Marije v Polju, kjer se je utrgal zvon itd. iz vseh slovenskih krajev.

V ponedeljek se je razvedelo tudi že za žrtve prvega sunka, največ od opeke: 1 črkostavec v Židovski ulici, 1 naddesetnik v Slonovi (Prešernovi) ulici, 1 šivilja na Karolinski zemlji, 1 delavec, 1 gostilničar v Dravljah »pri slepem Janezu«, žena je umrla od groze, 1 trgovec v Šiški, 1 hlapec v Črnučah, 3 otroci v Vodica — same smrtne žrtve. Trstenjaku bi neka soha skoro ubila hčer. Gospo dež. glavarja Detele je omet zasul in jo lažje ranil.

Mestni policijski stražnik Kranjc je v usodni noči 14. aprila služboval v Kolodvorski ulici. Pri potresu je zaslišal klice na pomoč iz hiše števil. 4, kjer se je podstrešje udrl. Pristavil je lestvo k oknu in rešil izpod ruševin 3 ženske in 11 mesecev starega otroka. Pri tem je bil sam v smrtni nevarnosti.

Policija je tiste dni zaprla sumljive tipe ali jih izgnala iz mesta. Prvo noč se sicer ni zgodil noben vlom ali tatvina, četudi je bilo prilike dovolj, ker so ljudje pustili vse na stežaj odprto. A že drugi dan je prišlo iz Trsta poročilo, da je od tam izginilo več »individijev«, najbrž proti Ljubljani.

Gasilcev je bilo takrat 30. Vso noč so stražili, na srečo se ni pojavil niti en požar. Prilike je bilo nešteto, ko so ljudje pustili goreti svetiljke, ki so se še prevrnile. Gasilci so pozneje čistili strehe ruševin pred nadaljnjimi nezgodami, ker si tega dela niti domači niti italijanski zidarji niso upali prevzeti.

Razvedelo se je kmalu po mestu, kakšne strašne scene so se dogajale v deželni bolnici v trenutkih potresa. Že takrat je to bila stara zgradba ob Dunajski cesti števil. 20. Po kupni pogodbi z dne 24. januarja 1893 je stara deželna bolnišnica prešla v posest Josipa Gorupa na Reki, ki jo je takoj po podpisu dobil in podaril mestni občini. Poslopje je potres zelo poškodoval in bi ga bilo treba do prtiličja podreti. Cerkev bi bilo treba temeljito popraviti. Zato je deželni odbor vojvodine Kranjske svetoval Gorupu in ta mestni občini, da se raje oboje do tal podre, ker je itak vse porušeno.

V bolnišnici je bilo takrat okrog 400 bolnikov. Bolniki, slepci so vdrli ven in kričali po dvorišču. One, ki sami niso mogli iz postelje, so usmiljenke neustraheno spravile na vrt.

Oddelek za umobolne je na srečo ostal neporušen. Umobolni so kričali in razbijali, da je bilo groza sli-



šati. Nihče se ni upal k njim, a če bi jih pustili ven, bi napravili ogromno škodo po poslopju, napadli bi bolnike in jih pobili.

Magistrat se je odločil, da bo dal bolnišnico in cerkev v jeseni ali pozimi podreti, ker bi v tem času bolnikom, dokler so še na vrtu v šotorih, prah in rušenje preveč škodovalo. Na srečo so takrat skoraj že dozidali novo bolnišnico za južnim kolodvorom.

V kaznilnici na Gradu in v preiskovalnem sodišču so kaznjenci vpili, razbijali vrata. Pustili so jih na dvorišče, kjer so popadali na kolena in obupno molili proti nebu, »kakor najpobožnejši kristjani« (Trstenjak). Dne 21. aprila so kaznilnico izpraznili in odpeljali kaznjence v Maribor, Gradec, Salzburg, v Gradiško in Koper.

V splošnem so pri tem zanimiva opazovanja: zgradbe z meter debelim zidovjem so najbolj trpele (Virantova hiša »pri zvezdarni« z obrtno šolo, Knežji dvorec, kaznilnica na gradu, Stiški dvorec). Isto so opazovali pri spomenikih na pokopališču. Lažji so samo zanikli in se vrnili v svoj položaj. Tudi visoki in vitki tvorniški dimniki so večinoma ostali malo poškodovani. Obokane zgradbe se pač v bodoče ne priporočajo. Mestni vodovod iz leta 1890. je ostal popolnoma nepoškodovan.

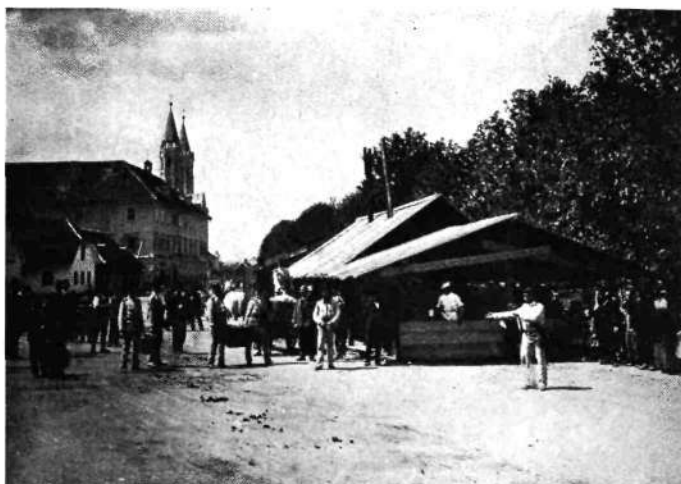
V novem deželnem gledališču (zgrajenem l. 1892.) se je zrušilo pozorišče, zidovje je dobilo razpoke in lepa Ganglova soha se je nagnila. Škoda za slovensko Talijo je bila dvojna — materialna in moralna.

Skoro vse cerkve (razen stolne) so utrpeli znatne poškodbe. Za cerkev sv. Jakoba, ki je imela dva stolpa, se je zavzela deželna vlada in izročila popravila dunajski stavbni družbi Union. Stroški so bili preračunjeni na 3000 fl. Zato je deželna vlada sklenila prositi naučno ministrstvo za kredit iz verskega fonda. Župnišče je dobilo le neznatne poškodbe in se je župnik I. Rozman odločil, da jih bo dal sam popraviti.

Trnovska cerkev je zelo trpela v zidovju, v zvonikih. Delo popravil je prevzel stavbenik Faleschini. Župnik Vrhovnik se je sredi maja pritožil, da radi prepočasnega popraviljanja škoda vsak dan rase, ker se razpoke širijo. Oba zvonika bi morala biti nova. 5. maja so vseh pet zvonov spustili iz zvonikov ter jih obesili v leseni kolibi pred župniščem. Največjega so pa pogreznili v dno zvonika. Šele 13. avgusta 1896. so trnovski zvonovi zopet zapeli. Saj je bilo težko redno delati radi pomanjkanja hrane. Delavcem, ki so vozili pesek za trnovsko cerkev in pomagali pri popravilih, je dal magistrat dva sodčka piva (magistrat je najbrž v take namene dobavil v Šiški od bratov Koslerjev 100 litrov za ceno 12 gold.) in 3 vreče kruha.

Cerkev Marije Device Oznanjenja s samostanom je zelo trpela. Predstojništvo je prosilo pomoči za popravila. Freske so bile uničene, v glavni ladiji so nastale razpoke, ornamenti so razbiti, kipec Marijin na stolpu je zavrtelo skoraj pravokotno. V samostanu je uničeno I. nadstropje in knjižnica.

V glavnem: zaprli so vse te cerkve in božja služba se je vršila s knezoškofijskim dovoljenjem na javnih prostorih, v Zvezdi in drugih trgih pred cerkvami.



Cerkvena ulica v Trnovem



Vhod v Kolodvorsko ulico iz Šentpeterske ceste. Desna stran je zaradi razširjenja podrtá



Kolodvorska ulica, vogal „Zrna“



Mesarski most v Kopitarjevi ulici z gostilno „Pri Škerjancu“

Ljudje so se s pobožnostjo udeleževali maš. 12. maja je bila procesija, katere se je udeležilo gotovo deset tisoč ljudi. Mnogi so se prostovoljno postili.

Zelo so trpela še poslopja: Lontovž (Landhaus), t. j. poslopje deželne vlade na Turjaškem trgu, Auerspergov knežji dvorec na Turjaškem trgu, ki so ga pozneje podrli (»arhitektonsko velezanimiva palača« Album), Deželni dvorec na Kongresnem trgu (se je tudi moral podreti), tudi starodavna gimnazija na Vodnikovem trgu je porušena.

Vojaštvo je moralo taboriti na prostem, ker so bile vse tri vojašnice neporabne: topničarska, Nuškova v Konjušni ulici, Meščanska v Cerkvni ulici, prav tako nova pehotna vojašnica. Vojaško skladišče in bolnišnico na Dunajski cesti so izpraznili. Magistrat se je mnogo trudil, da bi dosegel premestitev vojaškega skladišča in bolnišnice, ter je s tem predlogom poslal 27. maja odposlanstvo na Dunaj.

Vojaško štacijsko-divizijsko-brigadno in krajevno poveljstvo v Hilšerjevi ulici 5 je prosilo dovoljenja za zgradbo barake za pisarno. Komisija je določila prostor na križišču Tržaške ceste in Knafljeve ulice. Magistrat je dal parcelo za 3—4 leta brezplačno na razpolago. Stavbena dela je izvršil Schmidt iz Maribora in 14. oktobra se je odprla pisarna. Dve privatni baraki, ki sta ovirali zgradbo, so morali podreti. Mestni magistrat jim je tudi vodovod pavšalno zaračunal — letno 50 gold. Javni vodnjak na dvorišču so morali odstraniti. 1897. so prosili, če smejo parcelo še obdržati za nekaj let. A magistrat jim tega ni mogel dovoliti, ker je parcela 1899. prešla v roke deželnega odbora.

Tukaj so našteje poškodbe le pri najvažnejših javnih poslopih, podrobnejši opis vseh javnih zgradb, posebno onih, ki danes več ne stojijo, sledi v poznejšem poglavju.

Škoda za Ljubljano v gmotnem oziru je bila tudi udarec za slovensko narodnost, ker je bil napredek zlomljen. Maribor, Celje, Trst, Gorica sicer zaostajajo v narodnostnem oziru za Ljubljano. Narodnost, ki ima pa obrambo le v deželnem in mestnem zastop-

stvu, je prišla tedaj na tako nižino, da mora prijeti beraško palico in prositi miloščine po svetu (Trstenjak).

Ocenjevanje škode: posledice potresa so bile mnogo strašnejše kakor se je moglo v prvih dneh pregledati. in preceniti; tuji sami so priznali, da je razrušenje hujše kakor je bilo popisano v časopisih, da je škoda večja kakor so jo precenile pregledne komisije. Trstenjak omenja, da so komisije sicer ogleda že končale, a da so ocenjevale 2—3 krat prenizko, lažjih poškodb pa sploh upoštevale niso. Tudi v gledališču in muzeju (»Rudolfinum«) še škoda ni dovolj ocenjena. Mineraloško-geološka zbirka je razmetana in razbita. Uradno je torej cenjena škoda na 3,138.700 kron, v resnici pa znaša nad 5 milijonov (Slovenski Narod). Od 1400 hiš jih je 300 treba takoj podreti. 98 % vseh hiš je poškodovanih. Trpel je predvsem levi breg Ljubljane, ker je tu aluvialna, peščena plast zemlje. Špitalska (Stritarjeva), Gledališka (Wolfova), Židovska, Trubarjeva, Vegova ulica, Dunajska in Sv. Petra cesta, Breg, Turjaški, Kongresni in Stari trg, Trnovski in Krakovski nasip ter Gradišče so bili sploh najbolj porušeni, takorekoč centrum mesta. Pas od Mestnega trga, deloma Stari trg in Grad pa stojijo na skali in so res tudi bili manj poškodovani. V ozki, zaviti in blatni Špitalski ulici je ostala le ena zgradba neporušena (Krisper). V Gradišču je bilo treba mnogo hiš obnoviti. Izginilo je historično Igrišče (Ballhaus) za žoganje i. dr. Stara Švicarija je porušena, nastal je hotel »Tivoli«. Stara Reduta, nekdanje gledališče in plesišče, se je moralo umakniti novi šoli. Stavbišče Knežjega dvorca je še danes prazno.

Omenjam ponovno, da je bilo prve dni in celo kasneje izredno težavno določevati, kaj naj se takoj demolira in kaj popravi. Ogledne komisije so imele težko stališče, da se niso prenašale. Bili so slučaji, da so prihajali prizivi na magistrat zoper odlok stavbnega odseka, priziv na Deželni odbor, in še pred sodnijo so se tožili (primeri: Auer v Gledališki ulici 12, Schreyer in Soss, Špitalska ul. 9 in Francovo



Šentpeterska cesta št. 27

nabrežje 1). Tako stoji v Albumu navedba, da je treba podreti le 145 hiš (v resnici so jih do konca 1906. leta podrli 154), ostale pa popraviti. Škodo ceni zasebno na 5,408.200 K, mestno 75.000 K, deželno 452.000, cerkveno 348.000 K. Gradilo se je pa najbolj živahno v dobi 1900—1905.

Pouk na vseh šolah se po velikonočnih počitnicah seveda ni mogel začeti. Začetek pouka je bil odložen do nadaljnjega. 18. maja je deželni šolski svet objavil magistratu sklepe deželnega odbora v smislu ministrstva za pouk in bogočastje:

1. Da bi osmošolci državne višje gimnazije (bilo jih je 76), sedmošolci državne višje realke (38), gojenci učiteljskega v IV. let. (18) in gojenke učiteljskega v IV. let. (46) mogli napraviti zrelostni izpit, se za nje začne redni pouk s 4. junijem (seveda mora magistrat zasilne stanovalce prej deložirati, razrede očistiti in desinficirati). Zrelostni izpiti se bodo vršili od 15—31. julija. Tudi za gojence otroškega vrtca se prične pouk s 4. junijem.

2. Za učence vseh drugih razredov se šolsko leto zaključi. Klasifikacija naj se vzame po zadnji konferenci (bila je v začetku aprila). Učencem z dobrim uspehom naj se takoj izdajo spričevala za II. semester. Oni, ki imajo slabo v enem ali več predmetih, bodo delali izpit od 15—31. julija. Pripravljajo naj se privatno. Določiti jim treba dan izpita in število, da se jih ne nabere preveč v mestu. Ponavljalni izpiti se vrše normalno v začetku leta.

3. Pouk za ljudske šole in vadbice se prične tudi s 4. junijem. Kjer poslopje ni v dobrem stanju, naj se presele v realko in učiteljske.

Tudi tvornice niso mogle obratovati, delo so ustavile do nadaljnjega. Tobačna tvornica, ena največjih v Avstriji, ki zaposluje okrog 3000 delavcev, ni mnogo trpela. Za čas, ko se ni delalo, so delavci dobili polovično plačo. Obratovati je zopet začela 22. aprila.

Deložirancem je dalo vojaško stacijsko poveljstvo takoj šotore na razpolago in obenem brzojavno prosilo od trupne komande še za 30 šotorov in jih je



Romarska cerkev Božjega groba v Štepanj vasi

že 18. aprila izročilo magistratu. Vsak šotor je bil za 30 ljudi. Če bi jih potrebovali še več, bi jih dala komanda 3. kora. Ponudili so tudi 20 tingiranih plah za pokrivanje materiala.

Ljudje so pa tudi šotore napravili za silo iz rjuh, zabojev, španskih sten in vseh mogočih predmetov, ki so jih nabrali in rešili iz splošne zmede in nakupičenih podrtij. Seveda ti šotori še dolgo niso ustrezali najnujnejšim zahtevam. Postavili so jih na Kongresnem trgu. To je bilo kakor nalašč, kajti četrty dan po potresu je začelo zopet deževati in ni nehalo cele tri tedne.

Različni uradi so pač morali na vsak način in za vsako ceno zopet začeti uradovati, da javni interesi ne bi trpeli škode. Zato je bilo treba temeljito preiskati poškodovana poslopja, v prvi vrsti pa ravno javna poslopja, da se poškodbe čimprej popravijo.

Začeli so graditi lesene barake v Zvezdi (le za obrtnike in trgovce) in na drugih večjih prostorih. Delalo se je tudi v nedeljo in na praznik.

#### Literatura:

1. Arhiv mesta Ljubljane, XXI.—10. 10.105/95.
2. Trstenjak, A., *Zemětřesení v Lublani*, Československý spolek v Praze 1895.
3. R. I., *Die Schreckenstage von Laibach*, Fischer, Ljubljana 1895.
4. Seidl F., *Potresi na Kranjskem in Primorskem*, Ljubljanski Zvon, XV. letnik, od 5. številke naprej, 1895.
5. Messerschmitt, J. *Vulkanismus und Erdbeben*, München, *Naturwissenschaftliche Wegweiser Serie A*. Dr. K. Lampert, Band 13. Stuttgart, Strecker & Schröder, 1910.
6. Ljubljana 1895—1910. Spisali magistratni uradniki, uredila mag. komisar Fran Govékar in mag. svetnik dr. Miljutin Zarnik, 1910.
7. Jutro, 11. 4. 1925. št. 87.
8. Dr. Fr. L., *Ljubljanski potres*, Dom in Svet, 1895. št. 9., 10.



Deželna bolnica po potresu 1895